Erdély Judit

Hétköznapi kétnyelvűség

Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban címmel jelent meg a budapesti Ráció Kiadó gondozásában Tódor Erika-Mária alkalmazott nyelvészeti, szociolingvisztikai és nyelvpedagógiai tanulmányokat tartalmazó kötete. A többéves egyéni, illetőleg csoportos[1] kutatás elkezdését motiváló tényezőt a szerző a kisebbségi létből adódó személyes indíttatásban jelöli meg: *„Gyermekkorom óta foglalkoztat annak a folyamata, ahogyan az emberek különböző élethelyzetekben, különböző megmutatkozási vagy önkifejezési stratégiákat választanak. Elég, ha csak a keresztnevek ékezetes vagy ékezetmentes használatára, vagy a családnevekben kódolt történetekre, döntéshozatalokra gondolunk. A nyelvhasználati szokásokat egyéni és közösségi döntések, minták határozzák meg, melyeket élmények, tapasztalatok, kontextusok, társadalmi és politikai hátterek alakítanak."*(9)

A romániai magyar alkalmazott nyelvészetben hiánypótló kötet – azon túl, hogy egy jól átgondolt, korszerű tudományos paradigmába helyezve vizsgálja, elemzi a sokéves terepmunkával, résztvevő megfigyeléssel összegyűjtött anyagot, s mint ilyen, elsősorban a szakmának szól –, élvezhető, tanulságos olvasmány lehet azok számára is, akik nem, vagy csak laikusként foglalkoznak a nyelvi jelenségekkel, vagy azoknak is, akik csak éppen benne élnek abban a két- vagy többnyelvű nyelvi környezetben, amelynek tapasztalatai nap mint nap „önkifejezési stratégiákat" hívnak elő, döntéshozatalra és egyfajta „nyelvi énkép" kialakítására kényszerítenek bennünket, nyelvhasználókat. *„A kötetbe foglalt tanulmányok lényegében különböző formában feltárt történetek a nyelvről* – vallja Tódor Erika –, *megélt és újramesélt történetek egyénekre gyakorolt hatásai, egyszóval én-történetek, nyelv-történetek egyéni és kollektív pillanatképei, amelyek a két-, akár többnyelvűség hétköznapjait tárják fel."* (uo.)

A nyelvi (kétnyelvű) magatartás vizsgálatának színtere a (nyelvi)szocializáció egyik fontos – ha nem a legfontosabb – stációja: az iskola, ahonnan leginkább rálátás nyílik a nyelvi tájkép dimenzióira és dinamikájára; ebből adódóan az adatközlők diákok, pedagógusok és az iskolai személyzet. A vizsgálathoz kijelölt tanintézmények Erdély különböző tájegységeinek iskolái, egymástól különböző nyelvi, két- vagy többnyelvű környezetek, nyelvi tájak, ahová az anyaggyűjtés során a szerző és munkatársai többször is személyesen ellátogattak: *„Mivel az általános cél a nyelvi, elsősorban a kétnyelvű magatartás megértése és értelmezése volt, iskolai nyelvi környezetben, ezért a kutatási stratégia ala-*

[1] A kutatócsoport tagjai: Dégi Zsuzsanna (tanársegéd, Sapientia EMTE), Vitályos-Bartalis Réka (hallgató, Sapientia EMTE), Hallai Klementina (hallgató, Partiumi Keresztény Egyetem), Koncz Boglárka (hallgató, Partiumi Keresztény Egyetem)

pos előkészítésére, kidolgozására volt szükség. A kutatott kérdéskört (…) az alábbi mutatók alapján elemeztük: a) iskolai nyelvi tájkép jellemzői, b) nyelvi magatartás, nyelvi attitűdök vizsgálata, c) tannyelvhasználat és nyelvhasználati szokások iskolai környezetben." (29.)

Az empirikus kutatás során a nyelvi magatartás vizsgálatához összegyűjtött korpusz kvantitatív (kérdőíves adatfelvétel), illetve kvalitatív (interjúk, fókuszcsoportos beszélgetések, fényképek, vizuális iskolai anyagok, feliratok, fali képek, szemléltetők, kiírások, hirdetések) integrált adatgyűjtés eredménye, ám a kutatás kiindulópontja a megfigyelés, az iskolai folyosókon, osztálytermekben tett egyéni séták alkalmával látott vizuális benyomások, mondhatnánk: az írott nyelvi élmények rögzítése, az iskolai nyelvi tájkép megismerése, dokumentálása, feltárása, illetőleg a beszélgetések, amelyek során a kutató hitelesebb képet kapott a nyelvi valóságról, a nyelvi attitűdökről, nyelvhasználati szokásokról. A vizuális nyelvhasználat nyelvi és szociokulturális sajátosságainak összefüggésrendszerében az anyaggyűjtés szempontjai: milyen az iskolák vizuális nyelvi tájképének elrendeződése a különböző nyelvi környezetekben, és melyek a nyelvi tájkép sajátosságai az adott tanintézményben; milyen nyelvek és milyen arányban jelennek meg a falakon, illetve milyen a kétnyelvű elrendezésük; hogyan jelennek meg a különféle nyelvi regiszterek, idegen nyelvek a falakon és az iskolai nyelvi tájképben, és megmutatkozik-e mindebben a regionális identitás vagy más kultúrák hatása, jelenléte; milyen hatást gyakorol a nyelvi környezet, az etnikai összetétel az iskola nyelvi tájképére; megjelennek-e multimediális szövegek és milyen mértékben; hogyan mutatkozik meg a diákok hangja; van-e az iskolának valamiféle belső nyelvhasználati rendje; milyen anyagok révén kerül bemutatásra az oktatás tartalma; hogyan írható le az iskola rejtett tanterve például az iskola névadója, a nyelvi tájkép sajátosságai alapján.

A nyelvi tájkép fogalmának és jelentésének tudományos, nemzetközi kitekintésű tárgyalását követően a kötet harmadik fejezete a múlt és jelen tapasztalatait veti össze a faliújságtól a digitális tábláig, vizsgálva a vizuális iskolai nyelvhasználat dinamikáját. Ez azért is izgalmas feladat, mert tudvalevő, hogy az 1950–1980-as évek diktatórikus rendszere a pártállami ideológiát közvetítő szövegek megjelenését tette kötelező érvényűvé a tanintézmények számára. Az interjúalanyok elbeszélései, valamint gazdag iskolai képanyag[2] idézi fel a XX. századi iskolák nyelvi tájképét, amely az 1980-az évekig kétnyelvű, majd fokozatosan átveszi helyét egy szigorúbb tannyelv-politika: a román nyelv használata válik kötelezővé. A rendszerváltást követően a szabadabb iskolapolitikák nagy változást hoztak, a pedagógusok egyéni értelmezések mentén és az oktatói-nevelői folyamat hatékonysága érdekében alakítják a tanintézmények nyelvi tájképét: „*Napjainkban, ha belépünk egy oktatási intézménybe, egy olyan szabadon, intézményi értékrend és belső ellenőrzés mentén strukturált térbe lépünk, mely új szempontokat kölcsönöz az intézményi nyelvhasználat, kultúra, rejtett tanterv megismerésének.*"(54.) Ennek a „rejtett tantervnek" néhány aspektusa a legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló vizuális anyag tükrében: az irodalmi és nyelvi, anyanyelvi, természettudományos ismereteket rögzítő ele-

[2] Osztálytermi fényképek, életképek, falfeliratok, szemléltető anyagokról készült fotók az '50–80-as évekből.

mek, az adott tájegység néprajzi, népművészeti értékeit bemutató tárlók, idegen kultúrákat bemutató projektmunkák stb.

Tódor Erika tanulmánykötetének egyik kulcsfogalma a narráció, mert: *„általa hangsúlyosabbá válik az egyénre, egy adott közösségben szocializálódott személyiségre és nyelvi megnyilvánulásra irányuló figyelem (…).”* (9.) A nyelvi viselkedés és nyelvi énkép című fejezetben fókuszcsoportos beszélgetések során felvett én-történeteket közöl és elemez a szerző; az adatközlők magyar anyanyelvű diákok, akik a román nyelven zajló beszédhelyzetekben tapasztalt nehézségekről számolnak be, a szociolingvisztikai elemzés a kommunikációs kudarc, a nyelvi lapszus, a nyelvi botlás, a nyelvi átszólás, a nyelvi hiány, kommunikációs szorongás, nyelvközi tudatosság problémáját járja körül.

A kötet behatóan vizsgálja a magyar tannyelvű iskolák nyelvi szocializációs szintjeit, tárgyalja az osztálytermi interakciók és nyelvhasználati szokások, az osztálytermi nyelvhasználat és nyelvi rutinok, az iskolai ügyintézés nyelvi aspektusainak kérdését, elemzi a tantermi kétnyelvűség, a tulajdonnév- és helységnévhasználat problematikáját. Ennek a fejezetnek kiegészítéseként tanári nyelvi életutakat mutat be és tipizál a szerző a következőképpen: a) teljesen magyar nyelvű képzési út; b) magyar tannyelvű alapképzés és román tannyelvű felsőoktatási út; c) román tannyelvű alapképzés és magyar tannyelvű életút. Ezek az alaptípusok határozzák meg a magyar tannyelvű oktatásban résztvevő pedagógusok anyanyelvhez való viszonyát. Az interjúk egyik tanulsága: a pedagógusok számára az anyanyelv-használatnak nemcsak pragmatikus, hanem szimbolikus funkciója is van.

A *Nyelvi érintkezés és kétnyelvű lét* című fejezetben a nyelvi kódváltás és transznyelvűség, diglosszia, nyelvhasználati szokások és nyelvi értékítéletek aspektusait tárgyalja a szerző; a kutatásban 120, a Sapientia tanárképzésében, többnyire Székelyföldről, tömbmagyarságból származó, különböző szakokon tanuló hallgató vett részt.

A nyolc fejezetben bemutatott és tárgyalt adatok a romániai magyar tannyelvű iskolák mindennapjainak nyelvi világába kínálnak betekintést: *„A kötetben foglalt tanulmányok célja elsősorban arra irányult, hogy bemutasson néhány nyelvhasználati sajátosságot, hogy megragadja a globálisban a lokális elemeket, az általánosban a helyi jellemzőket. Így a nyelvi énkép az iskolai nyelvi tájkép és nyelvhasználat köré fűzött kérdések a mindennapok meghatározó helyszínére, az iskolára összpontosítottak, mely a személyiség alakulásának egyik jelentős állomása. Oktatási célrendszerek mentén strukturált helyszínről lévén szó, e tér sajátos keretet biztosít annak követésére, hogy hogyan fogalmazza újra önmagát az egyén a mindennapi érintkezései során, mások szavainak árnyékában.”*(180.)

Tódor Erika Mária: *Hétköznapi kétnyelvűség. Nyelvhasználat, iskolai nyelvi tájkép és nyelvi én a romániai magyar iskolákban*. Ráció Kiadó – Szépirodalmi Figyelő Alapítvány. Gondolat–Jel 1. Budapest, 2019.